

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНО-ІНТОНАЦІЙНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розкриваються теоретичні засади та різні напрямки тлумачення музично-теоретичної категорії «інтонація», а також висвітлюється її значення у вокальному виконавстві.

Ключові слова: *інтонація, інтонування, слухові образно-інтонаційні уявлення, вокальний слух*

*«Говори аби я тебе бачив»
Сократ.*

*«Інтонація – прямий провідник
людського почуття»
Б. Асаф'єв.*

Цей вислів відомого античного філософа Сократа розкриває всю сутність інтонаційної природи людського голосу, його характеристичні властивості, відіграє ключову роль у створенні в уяві слухача «образу оратора», допомагає скласти певну інформацію про нього і відтворити в звуковій формі.

Актуальність проблеми формування образно-інтонаційних навичок, яка слугує для точності передачі музичного образу, посилюється у зв'язку з урахуванням особливостей педагогічної діяльності майбутнього вчителя музики, у практичній роботі якого особливо важливе місце займатиме саме музично-естетична діяльність, що є основою впливу на духовний світ учнів. Оволодіння вчителем вмінням передати образно-інтонаційні барви виконуваних ним творів сприятиме підвищенню його педагогічної майстерності, розвитку творчих здібностей його та учнів, збагаченню емоційного досвіду виконавців та слухачів, пошукам нових шляхів самовдосконалення та креативності мислення.

Протягом тривалого часу численні вчені намагались визначити сутність поняття «інтонації», яка згодом переросла в категорію (від грец. *katēgoria* – ознака; обвинувачення) – загальне філософське поняття, яке означає найсуттєвіші властивості і відношення предметів та явищ об'єктивного світу (матерія, простір, рух тощо). Відносно вокального виконавства розглянемо найбільш поширені його тлумачення і використання: – І ще це – найважливіше музично-теоретичне і естетичне поняття, яке має три взаємопов'язані значення:

1) Чітку звуковисотну організацію, систематизовану співвідношеність і горизонтальний взаємозв'язок, що разом із структурно-часовою організацією музичних тонів – ритмом, утворюють мелодію (основоутворюючий початок музики), в широкому розумінні цього слова. «Інтонація, пише Б. Асаф'єв, тісно взаємопов'язана з ритмом як дисциплінуючим фактором музики» і тому інтонація в мелодії може бути виокремлена лише теоретично. Музика і інтонація тісно взаємодіють, оскільки в мелодії остання виступає як її інтонаційна основа, початок [8, 550].

2) «Інтонація» – розглядається як манера образно-художнього висловлювання в музиці, яка полягає в комплексі характерних рис музичної форми (звуковисотних, ритмічних, тембрових, артикуляційних тощо), що обумовлюють її семантику, тобто емоційне й інші значення для сприймаючих музику. Інтонація – один з найглибших шарів форми музики, найбільш близький до її змісту і тому найбільш безпосередньо й повно виражає його. Таке розуміння музичної інтонації аналогічно розумінню мовної інтонації як виразного тону мови, емоційного забарвлення її звучання, що залежить від мовної ситуації й виражає відношення мовця до предмета висловлювання» [8, 551].

3) «Інтонація» – це кожне з найменших конкретних дієвідмін тонів у музичному висловлюванні, що володіє відносно самостійним виразним значенням; семантична одиниця в музиці. Вона традиційно складається з 2-3 і більше звуків у одноголосі або співзвуччях; у виняткових випадках може

складатися й з одного звуку або співзвуччя, уособленого по своєму положенню в музичному контексті й по своїй виразності [8, 551].

«Інтонація» – це ступінь акустичної точності відтворення висоти тонів і їх інтервальне співвідношення в процесі музичного виконання. Вірно виконана «чиста» інтонація (в протилежність фальшивій «не точній» інтонації) – співпадання фактичної висоти тону, що звучить з необхідною, тобто обумовленою її місцем у музично-звуковій системі і ладі та яке зафіксоване його вираженням (графічним, словесним, або яким-небудь іншим способом). Акустичною стороною сприймання і відтворення музичної інтонації займався Н. Гарбузов.

Категорія «інтонації» досліджувалась багатьма вченими різних напрямків музично-теоретичного профілю (Б. Асафєвим, В. Бобровським, М. Давидовим, Н. Гарбузовим, Л. Мазелем, О. Марковою, В. Медушевським, В. Назайкінським, Х. Риманом, Ю. Тюліним, М. Переверзєвим, О. Спілоті, Г. Побережною, Т. Щерицею, Б. Яворським та ін.). Багатозначність тлумачення цього поняття вимагає звернення до його етимології (від лат. *intonare* – голосно вимовляти; видавати звук, затримати). У музиці означає правильність чи не правильність відтворення узятого тону під час співу або гри на музичному інструменті. В широкому сенсі – це втілення художнього образу в музичних звуках, де інтонація виконує функцію засобу емоційно-художньої виразності. Синонімічним тут виступає також поняття «інтонування» – тобто свідоме («чисте» і художнє) відтворення голосом відповідно характеру твору та його образам музичних звуків [1, 5, 6, 10, 11]. Цей тезис дуже важливий для вокально-хорового виконавства, особливо на початковому етапі формування образно-інтонаційних навичок студентів.

Найчастіше, на думку Г. Побережної, Т. Щериці та ін. це значення використовується в музичній педагогіці і пов'язано з вихованням або розвитком музичного (звуковистного, інтонаційного) слуху та безпосередніми видами музичної діяльності – сприйманням і відтворенням музичних звуків (зокрема «чистотою» або «нечистотою» інтонацією виконавця – співака,

інструменталіста). Вищезазначені автори зазначають, що «У цих та подібних випадках інтонація зводиться до двох, але взаємопов'язаних понять: а) інтонація – це звуковисотний бік мелодії чи іншого голосу; б) інтонація – це найпростіший мелодико-ритмічний зворот (мотив). Таке вузьке розуміння інтонації цілковито природне, оскільки воно акцентує звуковисотність як головний специфічний музичний засіб, виділяє в звуковому комплексі його провідний компонент – звуковисотну лінію. Про те не пояснює ні величезної популярності, довгого життя одних і швидкого забуття інших інтонацій, ні дбайливого зберігання легенд про неповторно-індивідуальну виразність виконавської інтонації: Н. Паганіні, Ф. Шопена, А. Рубінштейна, Ф. Шаляпіна, С. Крушельницької та ін., ні численних проблем музичного життя, пов'язаних із творенням, виконанням і сприйманням музики. Ймовірно, що за музичною інтонаційністю стоять не просто висотні співвідношення й мелодійні вияви, а дещо значно більш, глибинне, що впливає із самої сутності музичного мистецтва, його призначення» [10, 23-25].

Мова йде про здатність людини різними голосовими фарбами виражати своє світосприймання, можливість здійснювати його оцінку, прояв емоційної реакції, ставлення до оточуючого світу – «той спільний корінь, з якого виростає і мовна і музична інтонація» [10]. Для опанування професійної майстерності, майбутнім учителям, під час проведення уроків музики, дуже важливо оволодіти навичками художнього образно-інтонаційного відтворення дитячих вокальних творів, вмінням повністю розкривати задум композитора, його характер і емоційно-звукову палітру, а також співставляти ці навички і вміння з психолого-педагогічними вміннями впливу на дитячу та юнацьку аудиторію.

М. Переверзев вважає, що «при неякісній, фальшивій, приблизній інтонації будь яке виконання музичного твору не сприймається слухачем, і навпаки, бездоганна та виразна інтонація вражає та приносить естетичну насолоду» [9, 3], «під виразністю інтонації треба розуміти такий спосіб інтонування, який найкращим чином розкриває смислове значення музичного тексту» [9, 178].

Г. Стулова підкреслює: «У процесі інтонування і вокального виконання включається функція музичного слуху. Звукові хвилі впливають на орган слуху. Подразнюючи нервову тканину слухового апарату, вони викликають слухові відчуття в корі головного мозку. Звукова хвиля є фізичним фактом, подразнення нервової тканини – фізіологічним процесом, а відчуття процес психічний» [12, 7]

Для чіткої інтонації повинна бути координація зорового (в нотному записі) і слухового уявлення з м'язовими відчуттями з однієї сторони і свідомістю – з іншої.

Серед музикантів, в яких чудова пам'ять, трапляються випадки порушення координації між слухом і голосом. Це відбувається у випадках, коли людина не займалась співом і в неї не розвинена моторна пам'ять, немає м'язових відчуттів, які пов'язані зі слуховими уявленнями. В. Морозов зауважує, що ще Сеченов помітив що «людина, яка вміє співати, знає наперед, раніше утворення звуку, як йому потрібно поставити всі м'язи, керувати голосом, щоб відтворити заранне визначений музичний тон; він може навіть м'язами, без допомоги голосу, заспівати, так би мовити, для своєї свідомості любу знайому пісню. Точність звуковідтворення під контролем лише м'язового чуття (без слухового контролю) і залежить від ступені тренуваності м'язового чуття та м'язової пам'яті». [7].

Найбільш ефективним засобом керування співацьким процесом (інтонацією) є вокальний слух. Вокальний слух – це складна музично-співацька здібність, в основі якої лежить взаємодія слухового аналізатора і комплекс вібраційно-м'язових відчуттів, які включають дев'ять зон «вокально-тілесної схеми» (Л. Дмитрієв, А. Зданович, М. Микиша, Р. Юссонта ін.).

У своїх дисертаційних дослідженнях: Л. Василенко, А. Менабені, Г. Стасько, Ю. Юцевич, О. Прядко торкалися питань вокальної підготовки майбутніх учителів музики. Зокрема, О. Чурікова-Кушнір, розглянула проблему виховання вокально-інтонаційної культури молодших школярів у процесі

роботи над музичним образом, що передбачає і розвиток слухових уявлень, і музичної пам'яті.

Б. Асафєв вказував також на надзвичайну роль пам'яті та інтонаційних асоціацій як активних чинників у процесі засвоєння та сприйняття музики. Основою музичного мислення є психологічна здатність людини відображати інтонацію у відриві від реального звучання у вигляді музично-слухового уявлення. Таким чином, сутнісна природа музично-слухового уявлення – це знову ж таки музична інтонація. А без музично-слухових уявлень не можна сформуванати образно-інтонаційні навички [1].

Між звуковисотним слухом і чистотою інтонування існує пряма залежність: висока якість інтонування визначається високою якістю звуковисотного слуху при направляючій і контролюючій ролі внутрішнього слуху, а чиста інтонація завжди служить показником музичних здібностей. Зворотній зв'язок – чиста інтонація при поганому звуковисотному слухові – неможлива тому, що інтонація вторинна по відношенню до сприйняття висоти. Але це не означає, що гарний звуковисотний слух завжди супроводжує чисте інтонування. Причини можуть критися і у вікових особливостях (мутація), і у психофізичних, у порушенні координації слуху і голосу, інколи хворому горлі, відсутності слухового самоконтролю, невмінні користуватися диханням тощо.

У вокально-методичній літературі не раз висловлювалась думка про фізіологічний взаємозв'язок між функціями слуху і голосоутворення. Тому одним із насущних завдань формування образно-інтонаційних уявлень є розвиток інтонаційно-слухового і вокально-технічного контролю.

Голосоутворення в співаків-початківців засноване на механізмі взаємодії функцій голосу та слуху, в основі якого лежать музично-слухові уявлення. На думку Г. Стулової вокально-слухові уявлення це ланка в ланцюзі розумових операцій за законами процесу пізнання: вокальне сприйняття, уявлення, відтворення. Вони (вокально-слухові уявлення), відображають глибину сприйняття і визначають якість виконання співочого звуку по інтонації, динаміці, тембру, виду звуковидобування заданого еталону [12].

Так, Б. Теплов стверджує, що інтонування голосом звуків певної висоти, є функція слухових уявлень. Без слухових уявлень не може бути і співу. А Л. Дмитрієв відмічає, що співаки, які контролюють свій спів по слуховим відчуттям свого голосу, залежні від акустичних умов, в яких доводиться співати. І навпаки, ті співаки, в яких добре розвинений м'язовий контроль і м'язова пам'ять, впевнено співають в різних акустичних умовах і при повному оглушенні. Найкращим типом для співу вважається співак, в якого розвинений і м'язовий і слуховий контроль [3, 264-265].

У своїй книзі «Вокальний слух і голос» В. Морозов зазначає, що «вокальний слух – це сама перша здібність необхідна при навчанні співу; для учня це здібність навчитися, а для педагога – навчити» [7, 5]. «Вокальний слух – це перш за все не тільки слух, а й складне музично-вокальне відчуття, що ґрунтується на взаємодії слухових, зорових, м'язових, дотикових, вібраційних, а можливо і ще деяких видів чутливості. Суттєвість вокального слуху полягає у вмінні усвідомити і відтворити принцип утворення звуку» [7, 83-84].

У свою чергу Л. Дмитрієв пропонує таке визначення вокального слуху «Під вокальним слухом розуміється здатність уловлювати не тільки особливості правильного співочого звучання, відрізнити від неправильного, але й відчувати роботу голосового апарату, м'язово розуміти те, що робить інший співак при тому чи іншому звучанні. Вміння не тільки слухати звучання голосу, але й уявляти собі його роботу під час співу, відчувати, що відбувається в голосовому апараті» [3, 265-266].

На думку О. Маруфенко: «Вокальний слух – це якість особистості, сутністю якої є комплексне усвідомлене сприйняття явищ голосоутворення в єдності фізіолого-сприймаючої та вокально-аналізуючої систем» [5].

Розглянуті теоретичні позиції відносно розуміння значення інтонації у вокальному мистецтві є провідними, але не вичерпують всього багатогранного спектру тлумачень цієї музично-теоретичної категорії. Тому подальші наукові розвідки будуть у напрямку вивчення музичної інтонації.

Література:

1. Асафьев Б.В. Интонация // Музыкальная форма как процесс / Асафьев Борис Владимирович. – Кн. 2. – Л., 1971. – С. 211-365.
2. Барсов Ю. Вокально-исполнительские и педагогические принципы М.И. Глинки. – Л.: Музыка, 1968. – С. 52.
3. Дмитриев Л. Основы вокальной методики: учеб. пособ. для муз. вузов / Леонид Борисович Дмитриев. – М. : Музыка, 1968. – 675 с.
4. Лабінцева Л.П. Формування вокально-хорової майстерності в процесі фахової підготовки майбутніх учителів музики: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Лабінцева Лариса Павлівна. – Луганськ, 2007. – 262с.
5. Маруфенко О.В. Формування вокально-слухових навичок майбутнього вчителя музики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Маруфенко Олена Вікторівна. – Суми, 2006. – 265 с.
6. Медушевський В.В. Человек в зеркале интонационной формы // Советская музыка. – 1980. – №9. – С. 39-48.
7. Морозов В.П. Вокальный слух и голос. – М.-Л.: Музыка, 1965. – 165 с.
8. Музыкальная энциклопедия. – Т. 2 / [главн. ред. Ю. В. Келдыш]. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – 958 с.
9. Переверзев Н. Исполнительская интонация / Н. Переверзев. – М.: Музыка, 1989. –
10. Побережна Г.І. Інтонанційна природа музики // Загальна теорія музики підручник / Побережна Галина Іонівна, Щериця Тамара Володимирівна. – К.: Вища школа, 2004. – 303 с.
11. Спіліоті О.В. До проблеми розвитку музично-інтонаційного мислення майбутнього вчителя музики / О.В. Спіліоті // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: збірник VI педагогічних читань пам'яті професора О.П. Рудницької. – Чернівці: Зелена Буковина, 2010. – С. 328 – 330.

12. Стасько Г.Є. Вокальна підготовка майбутнього вчителя музики як основа удосконалення педагогічної майстерності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Стасько Галина Євстахіївна. – К., 1995. – 192 с.
13. Стулова Г.П. Дидактические основы обучения пению: Учебное пособие / Галина Павлована Стулова. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1988. – 69 с.
14. Юцевич Ю.Є. Теорія і методика розвитку співацького голосу: навч-метод. посібник для викладачів і студентів мистецьких навчальних закладів, учителів шкіл різного типу / Юрій Євгенович Юцевич; ін-т змістуметоду навчання. – К., 1998. – 158.